

חוברת זו מציגה היבטים מספר בדמותו היצירתית של ר' משה זכות (הרמ"ז, כפי שכונה, אמסטרדם 1610? - מנשובה 1697), שהיה מקובל, משורר ואיש הלכה. ר"מ זכות היה בן למשפחת אנוסים מפורסגול. הוא למד אצל ר' שאול מורטירה ובבית המדרש של קהילת אמסטרדם; אחר כך נדד לפולין ולמד בה קבלה, ולבסוף השתקע בוונציה, והיה אחד מרבני העיר. משנת 1673 היה רב במנשובה, ושם נפטר. רמ"ז היה גדול מקובלי איטליה במאה הי"ז, ועל ידו נפוצו באיטליה הכתבים הגנוזים של ר' חיים ויטל בקבלת האר"י. הוא עסק הרבה בהגהת ספרים, וחיבר שירים להזדמנויות חגיגיות. במלאת שלוש מאות שנה לפטירתו, ערכה פרופ' דבורה ברגמן כינוס על דמותו באוניברסיטת בן-גוריון בנגב וחלק מן המאמרים בחוברת יסודם בכינוס זה. אמנם, המאמר הפותח את החוברת חושף שלבים בלתי ידועים ביצירתו של אלחריזי, אך מלבדו ומלבד המדורים הקבועים סובבים מאמרי החוברת סביב דמותו רבת הפנים של הרמ"ז. בכך פותחת החוברת צוהר לתרבות הברוק היהודית האיטלקית, המשלבת ביצירתה הענפה מסורות פנייהודיות עשירות יחד עם עניין בהישגים התרבותיים של הסביבה הנוצרית ופתיחות מסוימת כלפיה.

■ תרגום אלחריזי למקאמות אלחריזי (שנעשה באירופה הנוצרית) היה בוודאי אחד ממעשי ההרקה וההעברה התרבותית המפוארים ביותר בימי הביניים, אבל עד עתה לא היה ברור מתי בדיוק גמלה בלבו של אלחריזי ההחלטה לעשות לביתו ולכתוב חיבור מקורי של מקאמות עבריות, זה אשר נודע בסופו של דבר בשם "תחכמוני". יוסף יהלום ויהושע בלאו גילו מבוא בערבית-יהודית לספר עברי לא נודע של אלחריזי, שנכתב בפרווה מחורות, וממנו מתברר שאלחריזי החל ברקיחת החומרים השיריים והפרוזאיים אשר שילב בסופו של דבר ב"תחכמוני" עוד באירופה, וכן גם שניסה את כוחו בעיבודים ושילובים של פרוזה ושירה לכעין מקאמה, בשלב מן השלבים שקדמו לתחכמוני.

פרופ' יהלום מלמד בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, והוא חבר באקדמיה ללשון העברית. יהושע בלאו הוא פרופסור אמריטוס לערבית באוניברסיטה העברית בירושלים, נשיאה לשעבר של האקדמיה ללשון העברית, חתן פרס ישראל, פרס רוטשילד ופרס בן-צבי, וחבר באקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

■ בראש המאמרים על ר' משה זכות מופיעה רשימת כתביו הנדפסים של ר' משה זכות, שהכין ד"ר יעקב לאטס מהמרכז ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בראילן. כתבים רבים אחרים של הרמ"ז נותרו עדיין בכתבי יד והם מחכים לגואלם.

■ "תַּפְתָּה ערוך" היה אחת היצירות הידועות ובעלות ההשפעה בספרות העברית. היא נועדה להזהיר את המאמינים מפני עונשי התופת ולהביאם לידי חרטה ותשובה. חוקריה הדגישו את צביונה הפסימי. ואולם, דבורה ברגמן מציעה במאמרה כי התבוננות בהתחלקותה המסודרת של היצירה לגושי אור וצל מציעה פרשנות אופטימית. בתאורי התופת התופסים את רוב היצירה הנהירות הקוגניטיבית מתגוששת עם זו החזותית, ואיננה

מתאפשרת אלא בחשיכה. בתאור הקצר של גן העדן, בסוף היצירה, הנהירות הקוגניטיבית חופפת את הבהירות החזותית. שיטת אור-צל זאת נובעת מהשקפת עולם בארוקית ורווחת באמנות של התקופה. היא מציבה את תאור גן העדן עם האור הטוטאלי הזורח בו כשיאה המפויס והאופטימי של היצירה, וכסופו של תהליך ענישה מחנך שמעביר את החוטה ממבוכה אל ידיעה ומהתעלמות אל הכרה באמת ולהתקשרות אמיצה עם האל. פרופ' דבורה ברגמן מלמדת במחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ חקר המוסיקה של יהודי איטליה במאה הי"ז נע סביב דמותם של המלחין היהודי שלמה רוסי ו"רבנו" ר' יהודה אריה ממדינה. אדוין סרוסי מרחיב במאמרו את הדיון בסוגיה זו תוך הצצה אל עולמו המוסיקלי של ר' משה זכות. למרות המחסור במסמכים מוסיקליים של ממש, כגון רישומים בתווים או טקסטים הדגים בענייני מוסיקה, הרי ששמות הלחנים המופיעים בשירי הקודש של רמ"ז הם בסיס לדיון בנושא. בעיצוב המוסיקלי של שירי רמ"ז בולטות הנטיות השמרנית של המחבר: הוא המשיך את הדפוסים שקבעו המשוררים הצאצאים של יוצאי ספרד, בעיקר ר' ישראל גיארה. ניכר גם שרמ"ז היה בקי בחזנות ובלחני הפיזטים המסורתיים של התפילה הספרדית. הסתגרותו של רמ"ז בד' אמותיה של המסורת המוסיקלית הספרדית עולה בקנה אחד עם מורכבותה של אישיותו המטלטלת בין מסורות הנטועות בימי הביניים לבין החשיפה לדפוסים חשיבה מודרניים. פרופ' סרוסי הוא ראש המרכז לחקר המוסיקה היהודית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ ר' משה זכות בריר מתוך כלל כתבי האר"י שהגיעו אליו את החיבורים שבהם ראו ללמוד כדי לדעת את קבלת האר"י באמיתותה. אלה הם החיבורים שכתב ר' חיים ויטל, ולהם קרא רמ"ז בשם "סולת נקיה". רמ"ז פסל חיבורים שכתבו מקובלים אחרים, ומתלמידיו ביקש ללמוד רק בחיבוריו של ר' חיים ויטל. ר' משה זכות אירגן מפעל העתקה, שבו העתיקו היושבים לפניו את חיבורי "סולת נקיה" למען אותם תלמידים שכבר עזבו את בית מדרשו. על פי אגרותיו ועל פי המצוי באוספי כתבי היד, סקר יוסף אביב"י את מפעלו של ר' משה זכות: כתבי היד הפרטיים שלו, ההעתיקים שנעשו מהם, דרך ההעתיקה, והעקרונות שהנחו אותו בהתווית הדרך הראויה ללימוד קבלת האר"י. יוסף אביב"י הוא חוקר במכון בן-צבי.

■ לדעת רונית מרוז "תפתה ערוך" פונה אל קוראיו ברבדים שונים של משמעות. הרובד הגלוי עוסק בגורלו של "כל אדם", ובמסגרתו מתאר ר' משה זכות את כל מדורי הגהינום ומרחיב ומספר מי הם היורדים לכל מדור ומהו עונשם. ברבדים הנסתרים מרמז רמ"ז לפולמוסים שניסרו בחללו של העולם היהודי: האחד הוא בעניינה של השבתאות – אם אמונת אמת היא או שמה עבודה זרה; והשני הוא בעניין מעמדם של האנוסים – עד כמה אפשר להקל בעול המצוות הנדרש מהם עם חזרתם ליהדות. שני פולמוסים אלו

קשורים גם לתפיסות בדבר גורלה של הנפש לאחר המוות. אם אמנם קיים ב"תפתה ערוך" פולמוס עם השבתאות, הרי שעל רקע הביוגרפיה של רמ"ז יש לקבוע את זמן חיבורה של היצירה בין שנת 1668 לשנת 1673.

ד"ר רונית מרוז היא ראש החוג לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת תל-אביב.

■ מאמרו של יוסף חיות העוסק בתשובה בעניין הוצאת רוח שכתב ר' משה זכות. לדעת המחבר חלו במאה הט"ו תמורות באופן שיהודים גירשו שדים, בעקבות שינויים שחלו בתפיסת מהותם של השדים והרוחות. בתקופה זו נפוצה התפיסה שהישויות שחדרו לגופם של בני אדם היו נשמות תועות, ולא רוחות רעות (כמו בתפיסות של ימי הביניים). האר"י עיצב את ההנחיות לגירוש שדים בהתאם לאבחנה החדשה הזו ועל פי עקרונות תורתו, והשמיט או המעיט רבים מן הרכיבים הקודמים של אופן גירוש השדים. יוסף חיות בוחן את התקבלות הרפורמות של האר"י בידי אחד מן המפיצים השמרנים של תורת האר"י, הרמ"ז. רביגוניותו התרבותית הידועה של רמ"ז התבטאה בתחום זה באמצעות הדגשה של גורמים שהאר"י עצמו לא הדגיש, ושלחלק מהם היו מקבילות בסביבה הלא-יהודית באותו זמן.

ד"ר חיות מלמד בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה.

■ חותם את המאמרים על ר' משה זכות פרסום ראשון של שבעה שירים לחתונה מפרי עטו, שהכינה פרופ' דבורה ברגמן מתוך אוטוגרף של הרמ"ז.

■ במדור "לזכרם" סוקר שלמה קלמן רייף את דמותו ופועלו המדעי של החוקר הדגול נפתלי וידר, שהלך לעולמו. פרופ' רייף הוא ראש היחידה לחקר הגניזה בספריית אוניברסיטת קימברידג'.

■ במדור הביקורות כותב פרופ' צבי בן-דוד על ספרה של איירין איבר "סינים ויהודים"; במדור הסיקורות פרופ' יצחק גלוסקא כותב על ספרו של אפרים יעקב, וד"ר נחם אילן על ספרו של דוד מלכא. חותמות את החוברת סיקורות קצרות נוספות.

כשלושים מן החוברות האחרונות של "פעמים" סודרו במסדרת "דעץ". במהלך השנים שחלפו השלימה רונית ניקולסקי, בעלת המסדרה, את עבודת הדוקטור שלה, וכעת עברה ללמד באוניברסיטת חרונינגן שבצפון הולנד. אנו מודים לד"ר ניקולסקי על תרומתה רבת השנים ל"פעמים", ומלווים אותה באיחולי הצלחה.